

КИЇВСЬКИЙ РОМАН ВАЛЕР'ЯНА ПІДМОГИЛЬНОГО

Р.В. Мовчан

професорка, докторка філологічних наук,
провідна наукова співробітниця

raya.movchan@gmail.com

ORCID:0000-0002-9516-2509

Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України

Вступ. Про творчість Валер'яна Підмогильного в новітні часи з'явилося чимало ґрунтовних досліджень, починаючи від аналітичної статті «Людина і люди ("Місто" Валеріяна Підмогильного)» Ю. Шереха (Шерех, 1964) і закінчуючи монографіями В. Мельника (Мельник, 1994), М. Тарнавського (Тарнавський, 2004), достатньо приділено йому уваги й у дисертаціях, історіях літератури та ін. Однак його прозові тексти не прочитано як власне київські, пов'язані з життям автора в історичній столиці України. У такому ракурсі вони потребують новіших прочитань, його біографія київського періоду – уточнень і доповнень із залученням архівних джерел, раритетних видань, незавершених творів – уведення їх у контекст творчості прозаїка як частини літературного процесу 1920–1930-х років. Метою цієї статті й буде врахування й використання комплексу історичних, літературознавчих, біографічних, психологічних складових, що утворюють виразний змістовий концепт, об'єднувальний для його творів, який можна назвати авторським київським текстом чи київським романом Валер'яна Підмогильного.

До створення київського тексту здавна були причетними чимало різних письменників, так чи так пов'язаних із цим стародавнім, «вічним містом». І в кожному з них були свої «стосунки» з ним, що знайшло відображення й у відповідних творах. Серед них варто згадати, зокрема, О. Мандельштама, чия особиста й творча доля у 1920-х роках також тісно пов'язана з тодішнім Києвом. М. Петровський означив це як його «київський роман» (Петровський, 1990), на що, очевидно, наштотувала його і стаття «Кінець роману» (1922) О. Мандельштама (Мандельштам, 2020). Вона важлива не так аналізом кризової ситуації з тодішньою прозою, як авторським розумінням жанрового поняття роману, що охоплює «людську біографію» («систему біографій») як долю, «форму особистісного існування», пов'язану зі «світом соціальних явищ», саморозвитком і «самопізнанням». Отже, особливе значення для роману 1920-х має особистісне начало, бо в його основі – «система явищ, безпосередньо пов'язаних із особистістю», він «немислимий без зацікавлення до окремої людської долі» (Мандельштам, 2020: 103–105). Від цих особливостей романного жанру можна відштовхнутися й у позажанровому розумінні роману як тексту.

Київ у творчому житті В. Підмогильного виконував доленосну роль і в особистому житті посідав знакове місце. З ним тісно пов'язані саморозвиток і становлення його як модерніста. Із активним залученням топосу Києва написані й тут були вперше надруковані його романи, «Повість без назви...» (хоч і посмертно). Крім того, до цього стародавнього міста, потенційної столиці України в нього було особливе ставлення, бо тут «жила» й впливала на людей сама історія. Це місто стало мовчазним свідком його найрізноманітніших емоцій, переживань, сподівань і мрій, учасником народження найцікавіших задумів, спільником у сприйнятті як злетів, осяянь, так і невдач, розчарувань, несправедливої критики. Тут сходилися всі дороги творчого життя В. Підмогильного. Тут він мав найциріших друзів із кола тодішніх літераторів, народився його син. Звідси повернув його шлях на Голгофу. На Байковому кладовищі в Києві його умовна могила, поряд із сином і дружиною.

Методи та методики дослідження. Стаття має джерелознавче й інтерпретаційне спрямування. Під час її написання використано біографічний, культурологічний, історико-літературний, порівняльно-історичний методи дослідження. Контекстуальний розгляд пов'язано з історією України 1920–1930-х років, тодішнім літературним процесом. Критико-аналітичний підхід сприяє увиразненню концепту київського роману письменника.

Результати та дискусії. Його київський роман почався із романтичного прагнення змінити своє життя, отримати нові можливості для здійснення амбітної мрії стати українським письменником. Двадцятилітній автор однієї книжки прибув до Києва восени 1921-го. Тоді це місто вже було радянським, без столичного статусу, зруйноване, але ще зі збереженими історичними пам'ятками. Тут панувала «жахлива картина вмирання» й розрухи. Більшість творчої інтелігенції переселилася до Харкова, де вирувало мистецьке життя. І все ж В. Підмогильний приїхав саме сюди.

Недовго працює бібліографом у Державній книжковій палаті й перебирається до Ворзеля, за 37 км від Києва. Там вчителює в місцевій трудовій школі. Згодом згадуватиме ворзельських учнів, екскурсію з ними до Києво-Печерської лаври (Мороз-Стрілець, 1989: 50–51). Спершу оселився неподалік станції на «дачі Власової» (в «будинку Портнових» по вул. Великого Жовтня, 56). Господарі товаришували з родиною місцевого священника І. Червінського, з його донькою актрисою Катериною він одружився 1922 р. Оселилися окремо, на вул. Великого Жовтня, 33.

У листі від 2 грудня 1921 р. просить В. Поліщука приїхати до Ворзеля: «Взагалі, дай мені картину сучасного літературного життя. Хоч я й близько Києва, але од літературного життя одірваний страшенно» [Лист: 1]. Очевидно, його повністю поглинає робота, не спонукаючи до творчості. За два роки у Ворзелі пише всього кілька творів: «Іван Босий» (березень, 1922), «Проблема хліба» (червень, 1922), «Син» (серпень, 1923) і, можливо, «Військовий літун» (вересень, 1923).

Серед них варте уваги оповідання «Іван Босий». За життя автора його друкували лише за кордоном. Уперше з'явилося в емігрантській «Новій Україні» (1923, № 6), ним це число почесно й відкривалося. Ще кілька разів у різних часописах. Ю. Лаврінченко помістив його в антології «Розстріляне відродження» і про автора написав: «У страшно вузьких рамках [...] живе, проте, на весь трагічний розмах доби інтенсивна, зряча, замкнена в собі душа, відповідальна за свій час людина, що мала силу протистояти тискові окупаційного режиму і скинути з плеч тягар провінціалізму...» (Лаврінченко, 1959: 445). Зауважмо, сказане стосується саме «Івана Босого». У ньому в завуальованій формі, через образ легендарного юродивого молодий письменник висловив протест проти радянської влади, спробував розбудити свідомість і визвольний дух українців. Тема національного спротиву залишалася актуальною – у другій половині 1921-го його майже придумали.

Та минуле Києва наштовкує й на історичну прототипність Івана Босого, як і закоріненість образу в українську давнину, яка цікавила автора. Дружина Г. Косинки згадує: «Своє захоплення історією він пояснював саме знайомством із Дмитром Івановичем Яворницьким, перед яким схилився. Він любив з ним розмовляти, звик бувати у музеї і навіть допомагати» (Мороз-Стрілець, 1989: 112–113). Ця юначка залюбленість у Києві поглибилася, конкретизувалася, бо тут вона залишила багато слідів.

Певно ж, поза його увагою не пройшла поширена в XIX ст. історія життя легендарного Івана Босого (в миру Расторгуєва; 1799–1849), який роками босоніж мандрував Україною, відвідував монастирі й скити, милостиню роздавав бідним, зцілював від хвороб, передбачав долю. Історія його діянь безпосередньо пов'язана з Андріївською церквою в Києві¹. Тут у 1848 р. у її цокольному приміщенні Іван Босий улаштував богадільню, де всіх нужденних годували, одягали, лікували. Щодня сюди приходило багато людей: його шанували, йому вірили. Похорон його був велелюдним,

¹ Її згадано в романах «Місто», «Невеличка драма».

на Щекавицькому кладовищі. Довгий час земля з цієї могили вважалася лікувальною (Шленский, 2015: 26). Звісно, цього Івана Босого лише гіпотетично можна вважати прототипом образу з твору. Українськими шляхами споконвіку мандрували подібні «юродиви», тому його образ міфологізований, типовий для української історії. Він містить також риси й «козаків-характерників» або «запорізьких чаклунів», наділених незвичайними здібностями (Каляндрук, 2006), «котрих ні вогонь, ні вода, ні шабля, ні звичайна куля, крім срібної, не брали. Такі “характерники” могли відмикати без ключів замки...» (Яворницький, 1990: 236), – характеризує їх Д. Яворницький.

Згадуючи життя Підмогильного у Ворзелі, Т. Мороз-Стрілець пише, що тоді «Валер’ян з захопленням переглядав архівні матеріали, читав старі журнали та газети і говорив, що це йому допомагає, зокрема, відчувати велич часу, в який ми живемо» (Мороз-Стрілець, 1989: 112). В оповіданні Іван Босий оживає в новому, радянському часі, називає себе *посланцем неба для зняття полуди з очей людей*, якому Господом *загострено позір*, тому він *вгледів усі неправди, всю ненависть, злобу й лютість* (Підмогильний, 1991: 131), *беззаконня*, які чинять *діти Антихриста*, обіцяючи рай на землі (Підмогильний, 1991: 132). Він закликає людей *освятити мечі*, звільнити землю від нечисті, стати на захист Божих заповідей. Автор щедро наділяє його рисами чаклунів-характерників: Іван Босий *рухом своєї патериці <...> стиняє підводи; часом одного дня його зустрівано в різних місцях, часто на десятки верстов оддалік; тіло його непроникнене для куль; комуністи висилали були на нього військо, але рушниці погнулися й червоноармійці попадали ниць* (Підмогильний, 1991: 133); *під дотиком його руки впав залізний замок і широко розчинилися церковні двері* (Підмогильний, 1991: 134).

І йому як пророку вірять: *У повіті стало неспокійно. З’явилися невідомі отамани, й молодь, здобувши приховану зброю, купчилась у ватаги та ховалась по ярах* (Підмогильний, 1991: 136) – наростає повстанський рух. Влада ж називала його учасників «бандитами», як і було в 1920-х роках. Розв’язкою є поєдинок начміліції з Іваном Босим: перша куля від комуніста проповідника «не взяла». Автор закінчує твір таки його вбивством – у суспільстві перемагало зло, і це розумів молодий прозаїк.

У лютому 1923-го В. Підмогильний ще у Ворзелі, але його вже зараховано до київських письменників-«індивідуалістів», разом із С. Васильченком, П. Тичиною, В. Черняхівською, В. Атаманюком, А. Казкою (Меженко, 1923: 264). Директор Книжкової палати Ю. Меженко про тодішній літературно-мистецький Київ писав: він «справляє вражіння повної порожнечі і тільки при уважному вгляданні у внутрішнє, що не набуває організованих форм кипіння, та окремі змагання можна помітити живі сили, творчу роботу та деякі спроби організації. Чому все це не виходить на поверхню? Чому не реалізується та потенціальна сила, що її доволі має Київ?» (Меженко, 1923: 263). Певно, Підмогильний і відчував у собі ту «потенційну силу», яка розкриється в середовищі культурної столиці України.

Досить показово, що саме твором «Іван Босий», ще невідомим в УСРР, він повертався до «первопристольного» Києва, історично закодованого, притягального й тому енергетично потужного. 25 вересня 1923 р. в приміщенні ВУАН В. Підмогильний разом із Т. Осьмачкою, М. Рильським, М. Зеровим та А. Казкою бере участь у літвечірці, улаштованій місцевкомом, зачитує саме «Івана Босого» – цим першим публічним виступом заявляє про себе в Києві.

Відтоді його київськими адресами стали: Паньківська, 25/4 (там 5 березня 1924 р. написав автобіографію); будинок «на розі Сінного базару й вулиці Великої Житомирської», з «Кінематографом» на першому поверсі (Нащадок, 2001: 32–33); Короленка, 49 (за Т. Мороз-Стрілець)²; Ірининська (Ярининська) 3-а/9 (там писав листи до С. Плужника). Це все зона історичного середмістя, колишнє Старе місто, недалеко від С. Плужника, Г. Косинки, Золотих воріт, де друзі часто зустрічалися.

² За адресами Короленка, 49 і Короленка, 36 (Володимирська), де був готель «Червоний Київ», у різний час працювала редакція журн. «Життя й революція».

У Києві він недовго вчителює в 3-ій залізничній школі, паралельно «слухає лекції в КІНГі»³ (Самі про себе, 2015: 313). У 1924–1926 рр. працює разом із Г. Косинкою в київській філії «Книгоспілки». Стає членом «Аспису», що 1924-го розпався, із нього відійшли неокласики й члени новоутвореної «Ланки». Показово, що в Києві у 1908 р. відкрилася художня виставка за назвою «Ланка» («Звено»), яка й започаткувала майбутнє авангардне мистецтво в Україні. Літературне угруповання мало виконувати роль з'єднання мистецтва минулого із сучасним. Саме Валер'ян Підмогильний був його «організатором і душею», «дав цій групі її ім'я, що об'єднувало нас, таких різних своїм творчим обличчям, у одне здружене товариство» (Нашадок, 2001: 54), – згадує Б. Антоненко-Давидович. Він цілком заслужено користувався авторитетом – був «найбільш інтелектуально заглибленим, душевно тонким або, попросту кажучи, найбільш інтелігентним» (Нашадок, 2001: 31), своєрідним «університетом на дому» (Мороз-Стрілець, 1989: 111). Добре знав історію, мистецтво, літературу, вільно володіючи французькою, перекладав зарубіжну класику. У Харкові його оповідання друкував столичний «Червоний шлях», але книги прози «Військовий літун», «Проблема хліба», «Син», «Третя революція» з'явилися саме в Києві.

Тут він ближче познайомився з А. Кримським, М. Заньковецькою, М. Зеровим, із яким досить плідно співпрацював. Особливо довірливі стосунки склалися з Г. Косинкою, Б. Антоненком-Давидовичем, Б. Тенетою, які були однодумцями, зверталися на «ви», не ображалися на критику. «Втрачати друзів для мене було б надто важко – адже маю їх так обмаль!» (Листи: 538) – зізнавався Є. Плужнику, із яким його «єднала міцна духовна дружба» (Нашадок, 2001: 54).

Багато років його таємно кохала Марія Галич. Щирі взаємини єднали із Таїсією Коваленко, сестрою дружини Є. Плужника, що почалися під час роботи над словником «Фразеології ділової мови» (1926, 1927), який укладали В. Підмогильний і Є. Плужник. Як співробітниця Інституту української наукової мови ВУАН Таїсія Автономівна виконувала всю технічну роботу. На вечорі пам'яті в СПУ 21 квітня 1989 р вона згадувала, що Валер'ян Підмогильний найбільше у світі любив українську мову, любив Київ, знав його, любив блукати містом. Розповідала, як (певно, під час таких блукань) сказала йому про неточність у «Невеличкій драмі» (ішлося про дерев'яні сходи біля Андріївської церкви, насправді залізні), і як він переживав. Ця жінка зберегла насвітлішу пам'ять про нього, невеликий архів, допомагала його самотній дружині аж до її смерті в 1962 р. Він довго писав їй листи, вилучені під час обшуків і знищені. Вона двічі була арештована, відбувала десятирічне ув'язнення. Це важлива частина київського роману Валер'яна Підмогильного.

Під час підготовки фразеологічного словника його обирають до правління київського видавництва «Маса». 7 листопада 1926 р. «Ланку» реорганізували в МАРС, залучивши й інших київських письменників (Я. Качуру, Г. Брасюка, Д. Фальківського, В. Ярошенка). МАРС ліквідовано 1928 р. – угруповання існувало майже паралельно з харківською організацією ВАПЛІТЕ (1925–1928). І у своїй діяльності київські письменники керувалися подібними принципами: вільним творчим вибором, прагненням високої якості художнього письма, виведенням літератури з-під впливу партійної ідеології, із лещат провінційності й масовізму. На публічному диспуті «Шляхи розвитку сучасної літератури» 24 травня 1925 р. в Києві, організованому культкомісією місцевому ВУАН, В. Підмогильний наголосив: «Підвищити рівень художніх вимог у нашій літературі – це є перший крок на шляху її розвитку» (Шляхи, 1925: 37–38). Ця його позиція не змінювалася, він був не лише «найвизначнішим авторитетом» серед київських попутників, а й відповідальним і вимогливим редактором часопису «Життя й революція», від 1928-го до осені 1929-го разом із І. Лакизою, М. Терещенком входив до його редколегії.

Із запрошення до співпраці в цьому часописі й почалося в 1926 р. ближче знайомство Ю. Смолича з В. Підмогильним, «у парі» з ним відбулося його «справжнє

³ КІНГ – Київський інститут народного господарства.

знайомство з Києвом». Смолич згадує спільні «культурно-національні рейди» (іноді ще з Б. Тенетою чи Є. Плужником) по «особливо значущим в історії Києва місцям з нескінченними розповідями та розмовами про історичне минуле та національні традиції» (Нащадок, 2001: 37). Ось що він називає: «Софія з її фресками та старий Київ від брами Заборовського до Золотих воріт; Лавра з Близькими й Далекими печерами та церкви Андріївська, Кирилівська, Володимирський собор і каплиця Мазепи на Микільській – з увагою до іконопису й архітектури; музеї – Терещенків, Ханенків та українського мистецтва на Олександрівській [...]; Поділ з Гончарівкою, Кожум'яками та Куренівка аж до "Кинь Грусть"; посічений кулями Арсенал та Саперні казарми й Косий капонір; Лиса гора й Саперне поле; і, звичайно, всі наддніпрянські кручі від Володимирської гірки до Аскольдової могили й Аносівського парку над Проваллям» (Нащадок, 2001: 37). Певно ж, цей перелік мав бути значно більшим, бо в 1926–1927 рр. чимало інших історичних пам'яток, київських церков, соборів ще не знищили більшовики. Ця історична конкретика була постійно присутня в київському житті Підмогильного, а знання реальної історії, відтак схильність до історичності мислення веде до правдивого зображення й сучасності.

Ю. Смолич згадує і про відвідини Аскольдової могили, де поховані «київські крутяни», які загинули в 1918-му, переповідає розмову з Валер'яном, який тоді сказав: «...коли б на той час я вчився у Києві, а не Катеринославі, то, мабуть, що й мені лежати в цих могилах», та головне, що я, як і багато однолітків «почали розбиратися в тодішній плутаній ситуації та шукати справжніх шляхів нашого національного відродження» – «з народом, а не... не геть від нього» (Нащадок, 2001: 37–38).

Можливо, тоді в нього й виник задум написати оповідання «Аскольдова могила» (Підмогильний: 1). В архіві є лише початок, біля якого розлогий епіграф із «Повісті минулих літ», де йдеться про вбивство князем Олегом Аскольда й Діра та захоплення ним київського трону. У зачині твору детально описано, як хлопець у час *полуденного спокою* пробирається *біля колишньої Мазепинової церкви* до Ланцюгового мосту, у *затишну місцину* на таємну зустріч із Прокопом, своїм *давнім приятелем* – тому *хотілося з ним побачитись після всього конче*. Він тривожиться, розуміє, що товариш *після всього <...> потребує якнайбільше дружньої підтримки*. Тому, *не озирюючись уже, швидко підійшов, звернувши ліворуч з дороги, до дерев'яної брами* (Підмогильний: 1). На цьому текст обривається. Певно, про тих юних «крутян», одному з яких вдалося вижити, автор, осмислюючи трагізм події, остерігався писати правду, а психологічного підґрунтя вже було б замало. Згадаймо його раннє оповідання «Гайдамака», створене на Собачому хуторі через півроку після подій під Крутами. Там юний гімназист Олесь потрапляє в гайдамацький (тобто петлюрівський) загін через особисті причини, тому не задумується, за які ідеї воює. Як і в інших тодішніх творах, там було знайдено «фройдівське» пояснення поведінки й вибору головного героя.

Повість «Дніпро», розділ із якої «На степах» з'явився 1924 р. у київській «Новій громаді» (Підмогильний, 1924: 11–12), також не завершена. У ньому постає картина 1919 року: про успішні справи комуни в осінньому степу, зорганізованій на місці зруйнованої садиби поміщика, роздумує її *керівник, товариш Василь*, недавній городянин. Хоча про «закінчення великої повісті "Дніпро"» писали «Червоний шлях» (1924. № 8–9. С. 322), «Плужанин» (1926. № 1. С. 23), вона так і не з'явилася. Певно, автор як «письменник високого інтелекту, з нахилом до філософського замислення й аналізу» (Нащадок, 2001: 54) прагнув правдивості зображення, що засвідчили й окремі художні деталі, але згодом розібрався в політиці комунізації тодішнього села як невдалому експерименті більшовиків. Писати про це було ризиковано, крім того, органічною для нього дедалі більше ставала урбаністична проблематика.

У 1921 р. з'являється друком його повість «Остап Шаптала» – чи не перший український пореволюційний твір цього жанру. Написана в річищі попередніх психоаналітичних оповідань, вона розвивала й закріплювала в ідіюстилі автора класичний, хоч і «допоміжний прийом» романістики – «мистецтво психологічного

мотивування» (Мандельштам, 2020: 102), який знадобиться йому й надалі. Тому ця повість стала своєрідним підготовчим етапом для майбутніх романів.

Наприкінці 1920-х українська література, нарешті, «вибухне» чималим гроном великої прози. Але чи всі ці твори можна назвати романами? – питання до майбутніх дослідників. Пореволюційний авангардний час позначено розмаїттям стильових експериментів, часом протилежних. Тому спираючись на художню практику всіх 1920-х років, зокрема й на «Місто» В. Підмогильного, опонуючи О. Мандельштаму, можна говорити про трансформацію чи трансгресію євро-пейського роману в українській літературі, тобто про відродження цього жанру в новій якості.

Крім того, цей твір, а також «Невеличка драма» й незакінчена «Повість без назви...» – тексти одного ряду. В авторській свідомості Київ – «первопристольне», «вічне місто», тобто «концентричне», за Ю. Лотманом (Лотман, 1992). У художньому переломленні – це й реальне сучасне місто, де живе пам'ять про його минуле, яке виявляє свою модерну «ексцентричність» і наближене до звичайної людини 1920-х. У романі «Місто» відбувається ніби своєрідний «спектакль», «дійство» з реальними виконавцями, у якому головна роль належить якщо й не alter ego автора, то значною мірою персоніфікованому автобіографічними рисами учаснику, а також перевтіленим знайомим, друзям. Авторська увага зосереджена саме на людині, її соціальних, фізіологічних, психологічних, гендерних рисах, у стані її екзистенційних метаморфоз і вибору. Київ стає екзистенційною локацією, де ця українська людина отримує можливість розвитку й самореалізації. Водночас добре виписаний топос Києва 1920-х років, насамперед завдяки широкій і точній топографії міста, виступає повноцінним учасником у цьому дійстві. Усі місця проживання, роботи, навчання, зустрічей, знайомств, публічних зібрань героїв позначені конкретними назвами вулиць, площ, установ, закладів, парків, пагорбів, історичних місць, пам'ятників, які мають історичне минуле, що оживає в сприйнятті / пам'яті підготовленого читача. Так відбувається часткове повернення до міфологізованого топосу Києва, йому ностальгійно повертається первісна роль історичної столиці, «вічного міста».

Читач спершу бачить і оцінює цей урбанізаційний простір через сприймання сільського неофіта Степана Радченка, який лише поступово зростається з містом, розчиняється в ньому, починає жити за його правилами й шаблонами, у такий спосіб «завойовуючи» тут простір для себе. Відтак місця дії стають мінілокаціями, де розгортаються звичайні земні події, характерні для 1920-х років, утворюючи саме київський культурний ландшафт тодішнього життя, із яким пов'язаний і автор. Зауважмо, лише на початку свого перебування в Києві Степан Радченко живе на периферії – унизу, на Подолі; коли став Стефаном, усе найголовніше в його долі відбувається в середмісті, ближче до Старого міста на горі (місце «концентричного міста») й Нової забудови, яка з другої половини XIX ст. розширювала історичний центр по вулиці Короленка (чи Володимирській, як її названо у романі). У подібному форматі топографічної ієрархії витримано й наступний роман.

Навіть більше – ці твори також пов'язані як із модерним Києвом, так і з київським романом автора. А він існує й проявляється в контексті як прийняття історичного минулого, так і художнього осмислення тих модернізаційних соціальних процесів, які переломлюються через тодішню українську людину. Ця людина в 1920-х роках відвойовувала для себе новий простір, стверджувалася в ньому, переживала й додала в собі наслідки соціальних, гендерних, релігійних, психологічних травм і зламів. Валер'ян Підмогильний був сам такою людиною, тому особистий досвід, суб'єктивна присутність у київському літературно-мистецькому житті 1920-х були ним використані як біографічна основа його київського романного тексту, уособленням якого став роман «Місто». В анкеті «Несподівано» («Моя остання книга»), пояснюючи історію його створення, зазначав: «Написав "Місто", бо люблю місто і не мислю поза ним ні себе, ні своєї роботи. Написав ще й тому, щоб наблизити, в міру змоги, місто до української психіки, щоб сконцентрувати його в ній [...] занадто

вже довго жили ми під стріхами, щоб лишатись романтиками їх» (Підмогильний, 1929: 45).

До міркування про те, що для В. Підмогильного взірцями стали європейські романісти, зокрема Мопассан чи Бальзак із його десятками «“романами успіху”, у яких основна рушійна сила – не любов, а кар’єра, тобто прагнення пробитися з нижчих, із середніх соціальних шарів до верхніх» (Мандельштам, 2020: 103), варто додати, що, по-перше, ідеться про один із найпоширеніших «мандрівних сюжетів», які використав український прозаїк, спираючись на власний досвід людини з про-вінції, яка потрапляє до великого міста. По-друге, В. Підмогильний підтримував заклики М. Зерова, М. Хвильового орієнтуватися на зарубіжну класику, від якої він і перейняв, на переконання Ю. Шереха, «мету й методу» (Шерех, 1964: 88), тобто як зазначала М. Ласло-Куцюк, лише «велику традицію французького роману» (Ласло-Куцюк, 1980: 143).

Роман «Місто» – це також твір соціальний, зокрема правдивим тлом. «Строгий аналітик свого часу» (Шевчук, 1989: 4) – так назвав його В. Шевчук у передмові до першого сучасного видання творів. На цьому означенні будує концепцію монографії «Суворий аналітик доби» й В. Мельник (Мельник, 1994). Справді, усе написано В. Підмогильним так чи так дотичне до його життя, скажімо, до повстанського руху на Катеринославщині чи літературно-мистецького життя в Києві, очевидцем і учасником яких він був. Він добре усвідомлював місце і роль суб’єктивності у своїх творах. У листах із Соловків зізнався, що «надто був відірваний від життя» (Підмогильний, 1988: 96); «зовсім не знає людей, життя» (Підмогильний, 1988: 99); «до цього часу я писав більше про себе» (Підмогильний, 1988: 103). У центрі цього роману – біографія як доля головного героя, який намагається зрозуміти себе, тому постійно веде «душевну боротьбу на ґрунті вагання між містом і селом», відповідно переборює «критичну смугу переживань і зламів світогляду й переконань» (Єфремов, 1928: 68), – що зазначав і П. Єфремов.

У рецензії на перше видання «Міста» він називає В. Підмогильного «письменником одного героя, до того ж свого власного героя» – «споглядально настроєну людину» й наголошує: «Письменник вже мало не десять літ свідомо й уперто вертається до цього образу і, шукаючи закінченого художнього втілення йому, все характернішими рисами наділяє його і головне – поглиблює психологічний аналіз складних відчужень і іноді трагічних переживань свого улюбленого споглядальника» (Єфремов, 1928: 70). Помірковане, позаідеологічне, але не безстороннє споглядання життя, людей, як і проникливе відчуття свого часу, – притаманні й автору, голос якого чути у всіх творах, зокрема в іронічній чи ледь скептичній нарації. Як уточнював Ю. Шерех, цей твір урбаністичний і «проти-народницький» «не лише своєю темою», а й «самим підходом, творчою метою автора» – «намагання схопити й відтворити безупинний плин життя». Крім того, автор «уміє загнздувати свої почуття розумом, безжально ампутуючи будь-які прояви “розливних сліз, плиткої гістерії”»; у творі «ритмові міста відповідає мигтіння скравок роботи інтелекту» автора (Шерех, 1964: 88–89). Твір, справді, – «роман про людину, про місто, про життя» (Шерех, 1964: 96) – тобто ним українська література, справді, засвідчила про «відродження» романного жанру, що не помітила критика. Також можемо говорити про київський текст в українській літературі 1920-х років, однією з парадигм якого став роман «Місто». У тодішніх читачів він набував популярності, 1930 р. його переклад видано й у Москві. Але це не рятувало автора від продовження упереджених ідеологічних і вульгарно-соціологічних оцінок.

Однак він знову береться за «Невеличку драму», задум якої виник ще 1926 р., а надрукувати її вдалося лише в «Житті й революції» (1930, № 3–6). Цим твором було доповнено київський роман – самовідчуття Марти в Києві, особливо її міркування про місто, були важливими, близькими і для автора. Як писав Ю. Смолич, «Київ – колишній одвічний стольний град – уважався в ті роки осердям українського міщанства» (Нащадок, 2001: 31). За радянської влади це місто, не розвиваючи важкої

промисловості, так і не стало «пролетарським»: тоді тут проживало лише 2% робітників. Загалом література 1920-х широко використовувала тему міщанства як головну ознаку старого життя. Органічно вписувався в цей контекст задум В. Підмогильного «на матеріалі дрібнобуржуазному» написати «про міщанство», «гідне зневаги» (Підмогильний, 1991: 780), про що він зазначав у передмові 1932 р., сподіваючись надрукувати роман у харківському «ЛіМі». Очевидь, ця передмова дещо упереджена. Твір вийшов за межі такого задуму: у ньому трактування нещасливої любовної історії як атрибуту старого побуту – модерне; це ще один, фемінний, варіант урбаністичної теми, яка на українському просторі часто пов'язувалася з маргінальною. Цьому сприяє гендерна самодостатність Марти, діловодки з махортресту, яка з Канева приїхала до Києва. Її образом заперечено традиційне розкриття теми покинутої дівчини: усі героїні «Міста», крім Рити, прототипом якої могла бути дружина автора, були «покинутими». Марта має долю, подібну до Степана Радченка, однак сильніша від нього, тому легше долає маргінальну травму, як і любовну. Тим паче, що нею опікується закоханий Льова Роттер – носій автобіографічних рис: *простував своєю власною тропою, уперто длубаючись у чудернацьких думках, що невпинно в ньому плодилися. В цім йому допомогли, звісно, старі книжки* (Підмогильний, 1991: 560), *на зшитковій своїй дум записав слова з Серена Кіркегора, їх по-своєму тлумачив* (Підмогильний, 1991: 561). Упродовж усього твору він уважно стежить за подіями, у найдраматичніший момент знову поруч Марти.

«Невеличка драма» також безпосередньо пов'язана з тодішнім Києвом, дійство локалізується за конкретними адресами, що підкреслюють соціальний статус персонажа. Так, головна героїня винаймає кімнату в комунальній квартирі *одноповерхового, крихітного будиночка на Жилианській* (Підмогильний, 1991: 544), де мешкає й типова міщанська сім'я кооператора Іванчука; колишній фельдшер, соробкопівець Льова Роттер – у глухому *міському закутку* Арсенальної вулиці, що в *печерських нетрях* (Підмогильний, 1991: 558); професор біохімії Юрій Славенко – на П'ятакова (нині Сакаганського); родина професора Маркевича – на Хрещатику.

У кульмінаційному повороті сюжету автор нагадує про «первопрестольний» Київ, що пов'язується з головною героїнею, освіченою, емоційно й ментально розвиненою, закоханою в це місто. Марта любить гуляти історичними місцями, над Дніпром і біля Андріївської церкви, у Ботанічного саду й Хрещатиком, по Тарасівській і Володимирській. *Як я люблю такі місця! – мовила дівчина пристрасно. – Здається, знаходиш у них себе всю... Отак ходиш скрізь і ніби полишаєш там трохи, там трохи себе, а тут, у такому місці, все полишене наче вертається до тебе, і ти знову вся ціла...* (Підмогильний, 1991: 709–710), – зізнається вона Юрію Славенкові. Біля підніжжя Андріївської церкви продовжує свої історіософські роздуми: *Та й саме це місце давне [...] Колись тут були тільки ліси та яри, страшна дичина без стежок, без людей. Звірі дикі тут бігали... І от на цій горі, Юрчику, поставив тоді хрест Андрій Первозваний [...] Він сказав, що тут буде місто велике і славне... Як давно це було! І потім справді тут заклалося місто, поволі зростало, і от ми живемо в ньому... Хіба це не чудно?* (Підмогильний, 1991: 710).

Головна героїня, імовірно, увібрала в себе риси жінок, яких добре знав В. Підмогильний. Це Марія Галич, яка також народилася в родині сільського вчителя, викладала українську, закінчила «курси чужоземних мов», мала нерозділене кохання. Це і красуня Таїсія Коваленко, яка, як і Марта, мала залицяльників і якій він біля Андріївської церкви зачитував фрагменти цього твору; вона «чудово розмовляла по українському», навіть за фахом – мовознавець. Не кажучи про те, що ця жінка була сильною духом, їй довелося пережити власну душевну травму, гідно пройти через усі лихоліття репресій і переслідувань. Варто згадати і його дружину, актрису Катерину Червінську, що підказує новелю «Двоє в одній кімнаті» (1978) В. Чапленка, присвячена *пам'яті автора "Невеличкої драми" В. Підмогильного*. Там діють два персонажі: молодий письменник Валерій П. і його дружина Ада, майбутня балерина. *Їхня кімната була в нашому чарівному Києві. На Горі, недалеко від св. Володимира, що підносить*

високо хреста над широчінню Дніпра (Чапленко, 1978: 60). Певно ж, вони обоє любили Київ, він «помирив» їх.

«Чарівний Київ», який на побутовому рівні вважали міщанським, непманським містом, на офіційному, серед партійних функціонерів 1920–1930-х років – розплідником контрреволюції й антирадянщини. Сфабрикований відкритий судовий «процес СВУ», який відбувся в столиці в березні – на початку квітня 1930-го, мав це довести: усі «притягнуті» до нього очільники були киянами – отже, «центр СВУ» – в Києві (Григорій Косинка, 2018: 281). Відтак ситуація тут ставала особливо загрозливою – письменників як «неблагонадійних» звільняли з роботи, твори майже не друкували, гонорари вчасно не виплачували. Після розсекречення матеріалів НКВС виявилось, якою широкою й організованою була тодішня агентурна система стеження. Так, за даними «секретного відділу» від 26–30 листопада 1929 р., у квартирі М. Бажана систематично зустрічаються Є. Плузник, В. Підмогильний, Д. Фальківський, Т. Коваленко, які збирають кошти й допомагають арештованим та їхнім сім'ям. Зведення закінчується резюме: «Приняты меры к разработке этих лиц» (Українська, 2012: 614). В. Підмогильний, Б. Антоненко-Давидович і М. Бажан також побували на процесі СВУ й зробили кожен свої висновки.

Більшість тодішніх літераторів після 1930 р. ставали особливо обережними та пригніченими, переставали писати, дехто сподівався на порятунок у пролетарській столиці, хоча там Київ і вважали «цитаделлю українського шовінізму» (Українська, 2012: 615).

Утративши роботу, у другій половині травня 1930-го В. Підмогильний із родиною, старенькими батьками все ж переїздить до Харкова. Поселяється в будинку «Слово», спершу винаймаючи кімнату у квартирі О. Варавви, лише через 2–3 роки отримує там свою, трикімнатну (№ 51). На життя заробляє перекладами (О. де Бальзака, А. Франса, Д. Дідро, К. Гельвеція), дружина працює актрисою в ТЮЗі. З весни до осені 1932 р. Підмогильні перебували у Ворзелі, де й помре його батько. У вересні повернулися до Харкова, він почав працювати консультантом із іноземної літератури у видавництві «Рух» (до квітня 1933-го), у 1931–1934 рр. «ЛіМ» за його редакцією готує багатотомні видання А. Франса, О. де Бальзака, «Мертві душі» М. Гоголя – на той час фахівців такого рівня було небагато.

Усі київські «утікачі» в Харкові відчували себе відчужено, остерігалися харків'ян. Не допомагали й нечасті зустрічі з Г. Косинкою, Є. Плузником та ін. Дехто думав про «втечу... з будинку божевільних» (Григорій Косинка, 2018: 417) – уся УСРР перетворювалася на нього. Почали виїздити, хто куди. У Москву – Л. Курбас, М. Зеров, у Новий Афон – Б. Тенета. «Треба кудись їхати. Але куди? Валеріянові мариться Шпіцберген, де, кажуть, великий попит на людей усякого фаху, легко влаштуватись і добрі заробітки. Мене починає теж знадчувати північна екзотика...» (Антоненко-Давидович, 1998: 373), – згадує Б. Антоненко-Давидович приїзд до Харкова в 1934 р. На початку січня друзі мали зустрітись в Москві, але «щось не витанцювалось у нього зі Шпіцбергеном, і він вирішив повертатись до Харкова» (Антоненко-Давидович, 1998: 378), до перекладів і «Повісті без назви...».

Її збережена частина дає уявлення про твір, хоча про нього й *принципи, важливі для нашого дня і майбутнього* (Підмогильний, 1991: 241) дослідники пишуть по-різному (як В. Мельник, М. Тарнавський), що закономірно. Автор у передслові застерігав від *прикрих помилок щодо короткої повісті*, запевняючи, що *її події, постаті ніколи не існували* (Підмогильний, 1991: 762). Можна ці застереження вважати містифікацією.

Варто подивитися на «Повість без назви...» крізь призму київського роману В. Підмогильного, разом із «Містом» і «Невеличкою драмою», виявиться, що вона є їхнім продовженням, для цього автором змодельована – у назві наголошено, що *вигадана від початку до кінця*. Справжнє прізвище головного героя – Рудченко, що вже вказує на спорідненість із Степаном Радченком. Про це ж і псевдо Городовський – похідне від «городянин», що означає «житель міста», тобто Степан

у здобутій новій ролі. Сюжетним стрижнем тут виступає мотив мандрів, зокрема між Дніпропетровськом, Харковом і Києвом – містами з життя Підмогильного та Городовського. Його образ, як і Степана Радченка, частково персоніфікований авторськими рисами. Він також людина творча, журналіст, хоча й учився на інженера, як автор – на математика. Його думки, висловлення в суперечках із Пашенком чи Безпальком можуть належати й автору. А він про свого героя говорить: *Київ не був його батьківщиною, ні навіть місцем довгого перебування, але він знав його чудово. Під час випадкових відвідин Городовський оглянув його зсередини й зокола. І його юнацькі домисли про місто краси й давнини себе потвердили. Чи: Кам'яниці й брук, трамваї, авто не змогли подолати цих гордих пагорбів, що прийняли вагу міста не як тягар поразки, а як корону перемоги* (Підмогильний, 1991: 249). Подібні роздуми про Київ не характерні для Степана Радченка чи екзальтованої Марти, а радше є усвідомленою автохарактеристикою В. Підмогильного.

Повість створювалася в Харкові, але він ностальгує за Києвом, з'ясовує свої стосунки з ним. Чи не тому Андрій Городовський порівнює ці міста: Харків – це *поворот до звичності* (Підмогильний, 1991: 256), хаос; Київ – лад, який є *здобутком у боротьбі <...> з хаосом* (Підмогильний, 1991: 250). Він надає безперечно перевагу Києву, де переживає приємні емоції. Так, спостерігаючи за чергою до трамваю (яких не буває в столиці), *тішиться приємною атмосферою ладу* (Підмогильний, 1991: 250). Тут його видавничі й фінансові плани *бездоганно здійснюються*, ніщо не заважає *почувати себе переможцем* (Підмогильний, 1991: 254), тут частіше надходить *душевна тиша*. У Києві жінки *загалом приємніші, ніж у Харкові* (Підмогильний, 1991: 251) – там він має лише сексуальні стосунки з одруженою сусідкою чи *негарною, вульгарною* товаришкою Тонею.

Саме в Києві Андрій Городовський, який живе за раціональними законами, несподівано виокремив із натовпу жінку-мрію, жінку-ідеал. Це «змінити доміную» життя, надало йому доленосного сенсу: *Він носив тепер у собі голос, що був молитвою і бойовим кличем. Справді, він же не любив ще ніколи* (Підмогильний, 1991: 273). Він стає одержимий її ірраціональними пошуками і постійним поверненням до Києва.

Городовський розуміє, що тодішнє *життя поставило перед сучасною людиною незрівнянно вищі за кохання, вищі за все індивідуальне й особисте цілі* (Підмогильний, 1991: 255). Так, не прагнучи по-справжньому любити, жили «вищими цілями» Степан Радченко, його двійник Юрій Славенко, а він буде інакше. Саме цей герой у своїх пошуках має наблизитися до сенсу буття, головного в ньому, зрозуміти себе, урешті, навчитися любити. Це, певно, і є тими важливими екзистенційними принципами, про які йшлося в романах і в «Повісті без назви...»

Київський роман Валер'яна Підмогильного не одразу закінчився трагічно. Після арешту, з Харкова він повернувся до Києва, уже як арештант НКВС, на Інститутську, 5. Там йому винесено вирок, звітти відправлено на Соловки.

У 1935 р. пише повість «Будинок № 32-а» (називає й романом, який коштував «великих зусиль») і надсилає до Києва, можливо, до Таїсії Коваленко, куди її не відправили або знищили. Через змодельоване власне минуле це була своєрідна сублимація, психотерапія. Так, у листі до дружини від 25 лютого 1936 р. зізнався: «Писав її дуже довго, працював над нею, як ніколи до цього часу [...]. Я маю від неї тут деяку радість і, звичайно, багато прикростей. Я взяв просто будинок і деяких мешканців у ньому [...]. Сюжет сплетений із багатьох маленьких сюжетів. Взагалі на тему: що маєм – не бережем, втративши – плачемо» (Підмогильний, 1988: 98–99). Також зазначає, що присвячує твір своїй «Катрусі», шкодує, що не зробив цього раніше. А 12 квітня 1936 р. ще конкретизує: «Це життя будинку в різних розрізах, з багатьма дійовими особами, але, врешті-решт, це повість про себе. Мені здається, що з літературного боку я написав її цікаво, але особливого значення вона не має, бо пов'язана більше з моїм минулим і деякою мірою підсумовує його» (Підмогильний, 1988: 101). Такою була остання крапка в київському романі Валер'яна Підмогильного.

Висновки. Загалом же в українській літературі 1920-х років завдяки його київським творам з'являється не лише модерна міська проза, а й суттєво доповнюється, увиразнюється такий концепт, як авторський київський текст. Потрапивши до Києва з південної провінції, В. Підмогильний із запалом неофіта вивчає його топоніміку, локальну історію як історію всієї України, що допомагає краще розуміти сучасність. Свідчення цьому – «Іван Босий», «Аскольдова могила», повість «Дніпро».

Для В. Підмогильного Київ уособлює собою українське місто. Ставши частиною київського літературно-мистецького середовища, паралельно зі своїм зростанням як письменника він пізнає його соціум, зростається з ним і назавжди поселяє у своєму серці – творчість у Києві визначає його долю як митця. У його свідомості це місто (за Ю. Лотманом) «концентричне», тобто «первопристольне», «вічне», водночас у художньому переломленні це й реальне сучасне місто, яке виявляє і доводить свою модерну «ексцентричність» у романах «Місто», «Невеличка драма», «Повісті без назви...» Отже, автор конкретно опредмечував, виписував топос модерного українського міста, у якому живе пам'ять про його минувшину й означено нові цивілізаційні тенденції. Основним зображувальним тлом тут є колоритно виписане й неоднорідне середовище тодішньої української інтелігенції (лікарі, інженери, художники, письменники), дрібних службовців, «непманів» тощо, які й становили наприкінці 1920-х років основну частину міських жителів Києва. Чимало уваги приділено відтворенню стилю їх життя, поглядів, «життєвих принципів», показано, як на них неоднозначно впливають тодішні суспільні зміни, зокрема міграційні процеси, політика українізації. Головні герої його романів є представниками тієї сільської молоді, яка в пореволюційний час у сподіваннях кращої долі, нового життя перебиралася до міста. Уся проза В. Підмогильного, зокрема й київська, містить автобіографічний матеріал, що визначається лише гіпотетично. Тому можна говорити лише про умовну персоніфікацію образів Степана Радченка, Марти Висоцької, Андрія Городовського, як і Світозарова, Виговського чи Льови Роттера. Проте досить переконливими, більш автобіографічними виглядають, до прикладу, процес народження в Степанові Радченкові письменника, його участь у літературно-мистецькому житті тодішнього Києва. Подібне перечитування творів Валер'яна Підмогильного, які так чи так стосуються цього міста, робить чіткішими контури його київського роману. У ньому два головні герої: автор і Київ, бо все написане про нього пов'язане з автором особисто, його життям і творчістю тут. А в українській літературі 1920-х років завдяки його творам з'являється модерна міська проза європейського рівня, яка надалі потребує глибшого контекстуального й історичного розгляду, як і новими матеріалами, деталями може доповнитися київський роман В. Підмогильного.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Антоненко-Давидович, Б. (1998). Нове в політиці й медицині. Бойко, Л. (Упор.), *Нащадки прадідів* (с. 359–380). Київ: КМ Академія.
- Григорій Косинка (2018). Гальченко, С. (Упор.). Харків: Фоліо.
- Єфремов, П. (1928). Про роман В. Підмогильного «Місто». *Плуг*, 9, 66–72.
- Каляндрук, Т. (2006). *Загадки козацьких характерників*. Львів: Піраміда.
- Лавріненко, Ю. (1959). Валер'ян Підмогильний (літературна силльвета), *Розстріляне Відродження: Антологія 1917–1933* (с. 443–447). Мюнхен: INSTYTUT LITERACKI.
- Ласло-Куцок, М. (1980). «Місто» В. Підмогильного і французький роман XIX століття, *Шукання форми. Нариси з української літератури XX століття* (с. 141–164). Бухарест:Критеріон.

- Листи до Євгена Плузника (2008). Череватенко, Л. (Публ.), *Хроніка 2000*, 74. Підмогильний, В. З творчої спадщини (с. 525–541). Київ.
- Лист В. Підмогильного до В. Поліщука, *Інститут рукопису Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського. Ф. 188, од. зб. 27*. Арк. 1.
- Літературно-мистецька хроніка (1923). *Нова громада*, 10, 29.
- Лотман, Ю. (1992). Символика Петербурга и проблемы семиотики города, *Избранные статьи* (Т. II) (с. 9–21). Таллин: Александра.
- Мандельштам, О. Е. (2020). Конец романа, *Полное собрание сочинений и писем* (Т. 2) (с. 102–105). Санкт-Петербург: Интернет-издание.
- Меженко, Ю. (1923). Літературний Київ 1923 р. *Червоний шлях*, 2, 263–265.
- Мельник, В. О. (1994). *Суворій аналітик доби*. Валер'ян Підмогильний в ідейно-естетичному контексті української прози першої половини ХХ ст. Київ.
- Мороз-Стрілець, Т. М. (1989). Університет на дому, *Голос пам'яті: Спогади* (с. 111–117). Київ: Радянський письменник.
- Нащадок степу: Спогади про Валер'яна Підмогильного* (2001) Чабан, М. П. (Упор.). Дніпропетровськ: Ліра ЛТД.
- Петровський, М. С. (1990). Киевский роман Осипа Мандельштама, *Городу и миру: Киевские очерки* (с. 236–264). Киев: Радянський письменник.
- Підмогильний, В. Аскольдова могила, *ЦДАМЛМ України. Ф. 107, Оп. 1. Спр. 6*. Арк. 1.
- Підмогильний, В. (1988). Листи з Соловків. Мовчан, Р. (Публ.). *Вітчизна*, 2, 94–105.
- Підмогильний, В. (1924). На степах (Уривок із повісті “Дніпро”). *Нова громада*, 35, 11–12.
- Підмогильний, В. (1929). Несподівано (“Моя остання книга”), *Універсальний журнал*, 1, 45.
- Підмогильний, В. (1991). *Оповідання. Повість. Романи*. Мельник, В. (Упор.). Київ: Наукова думка.
- Самі про себе: Автобіографії українських митців 1920-х років* (2015). Мовчан, Р. (Упор.). Київ: Кліо.
- Тарнавський, М. (2004). *Між розумом та ірраціональністю: Проза Валер'яна Підмогильного*. Київ: Пульсари.
- Українська інтелігенція і влада. Зведення секретного відділу ДПУ УСРР 1927–1929 рр.* (2012). Даниленко, В. (Упор.). Київ: Темпора.
- Чапленко, В. (1978). Двоє в одній кімнаті, *Близьке й далеке та інші твори* (с. 60–69). Нью-Йорк.
- Шевчук, В. О. (1989). У світі прози Валер'яна Підмогильного, *Підмогильний, В. Місто: Роман, оповідання* (с. 3–13). Мовчан, Р., & Шевчук, В. (Упор.). Київ: Молодь.
- Шерех, Ю. В. (1964). Людина і люди («Місто» Валеріяна Підмогильного), *Не для дітей: літературно-критичні статті і есеї* (с. 83–96). Нью-Йорк: Пролог.
- Шленський, Д. (2015). *Андреевский спуск: Жизнь улицы*. Львів: Центр Європи.
- Шляхи розвитку сучасної літератури* (1925). Диспут 24 травня 1925 р. Київ: Книгоспілка.
- Яворницький, Д. І. (1990). Характеристика запорожського козака, *Історія запорозьких козаків* (Т. 1) (с. 233–240). Київ: Наукова думка.

REFERENCES

- Antonenko-Davydovych, B. (1998). Nove v politytsi y medytsyni [New in the policy and the medicine]. In: Boiko, L. (Upor.), *Nashchadky pradidiv [The Heirs of their grand-grandfathers]* (pp. 359–380). Kyiv: KM Akademiia [in Ukrainian].
- Hryhorii Kosynka* (2018) [*Grygorii Kosynka*]. Halchenko, S. (Upor.). Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
- Yefremov, P. (1928). Pro roman V. Pidmohylnoho «Misto» [About the V. Pidmohylnyi's novel «The Sity»]. *Pluh–Plow*, 9, 66–72 [in Ukrainian].
- Kaliandruk, T. (2006). *Zahadky kozatskykh kharakternykiv [The Mystery of Cozacs-Wizards]*. Lviv: Piramida [in Ukrainian].

- Lavrinenko, Yu. (1959). Valerian Pidmohylnyi (literaturna sylveta). In: Lavrinenko, Yu. *Rozstriliane Vidrodzhennia: Antolohiia 1917–1933 [Executed Renaissance: the anthology 1917–1933]* (pp. 443–447). Miunkhen: INSTYTUT LITERACKI [in Ukrainian].
- Laslo-Kutsiuk, M. (1980). «Misto» V. Pidmohylnoho i frantsuzkyi roman XIX stolittia [V. Pidmohylnyi's novel «The Sity» and the XIXth-century Franch Novel], In: *Shukannia formy. Narysy z ukrainskoi literatury XX stolittia [Seeking the form. The XXth-century Ukrainian Lierature Essays]* (pp. 141–164). Bukharest: Kryterion [in Ukrainian].
- Lysty do Yevhena Pluzhnyka (2008) [Letters to Yevhen Pluzhchnyk]. Cherevatenko, L. (Publ.), *Khronika 2000*, 74. *Pidmohylnyi, V. Z tvorchoi spadshchyny [From V. Pidmohylnyi's oeuvre]* (pp. 525–541). Kyiv [in Ukrainian].
- Lyst V. Pidmohylnoho do V. Polishchuka [The V. Pidmohylnyi's Letter to V. Polishchuk], Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky im. V.I. Vernadskoho. F. 188, od. zb. 27. Ark. 1 [in Ukrainian].
- Literaturno-mystetska khronika (1923) [Literary and art chronicle]. *Nova hromada – New Community*, 10, 29 [in Ukrainian].
- Lotman, Yu. (1992). Simvolika Peterburha i problemy semiotiki horoda [Symbolics of Peterburg and sity semiotic problems]. In: Lotman, Yu. *Yzbrannye statii [Selected papers]* (Vol. 2) (pp. 9–21). Tallyn: Aleksandra [in Russian].
- Mandelstam, O. E. (2020). Konets romana [The end of a Novel]. In: Mandelstam, O. *Polnoe sobranie sochynenij i pisem [Entire collection of works and letters]* (Vol. 2) (pp. 102–105). Sankt-Peterburh: Ynternet-izdanie [in Russian].
- Mezhenko, Yu. (1923). Literaturnyi Kyiv 1923 r. [The Litetrary Kyiv 1923] *Chervonyi shliakh – Red Way*, 2, 263–265 [in Ukrainian].
- Melnyk, V. O. (1994). *Suvoryi analityk doby. Valerian Pidmohylnyi v ideino-estetychnomu konteksti ukrainskoi prozy pershoi polovyny XX st. [Strict analyst of the day. Valerian Pidmohylnyi in ideological and aesthetic context of Ukrainian prose of the first half of the XXth century]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Moroz-Strilets, T. M. (1989). Universytet na domu [The University at home], *Holos pamiaty: Spohady [Memory's Voice]* (pp. 111–117). Kyiv: Radianskyi pysmennyk [in Ukrainian].
- Nashchadok stepu: Spohady pro Valeriana Pidmohylnoho (2001) [The Heir of steppe: memory of Valerian Pidmohylnyi]* Chaban, M.P. (Upor.). Dnipropetrovsk: Lira LTD [in Ukrainian].
- Petrovskiy, M. S. (1990). Kyeviskyi roman Osipa Mandelstama [Kyeve Novel of Osyp Mendelstam]. In: *Horodu i miru: Kievskie ocherki [To sity and world: Kyeve sketches]* (pp. 236–264). Kyeve: Radianskyi pysmennyk [in Russian].
- Pidmohylnyi, V. *Askoldova mohyla [Ascold's grave]*, TsDAMLM Ukrainy. F. 107, Op. 1. Spr. 6. Ark. 1 [in Ukrainian].
- Pidmohylnyi, V. (1988). Lysty z Solovkiv [The letters from Solovky]. Movchan, R. (Publ.). *Vitchezna – The Homeland*, 2, 94–105 [in Ukrainian].
- Pidmohylnyi, V. (1924). Na stepakh (Uryvok iz povisti «Dnipro»). [In the steppe]. *Nova hromada – New Community*, 35, 11–12 [in Ukrainian].
- Pidmohylnyi, V. (1929). Nespodivano («Moia ostannia knyha») [Unexpected («My last book»)], *Universalnyi zhurnal – The Universal Magazine*, 1, 45 [in Ukrainian].
- Pidmohylnyi, V. (1991). *Opovidannia. Povist. Romany [Short stories. Story. Novels]*. Melnyk, V. (Upor.). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Sami pro sebe: Avtobiohrafii ukrainskykh myttsiv 1920-kh rokiv (2015) [About Themselves: 1920s Ukrainian writer's autobiographies]*. Movchan, R. (Upor.). Kyiv: Klio [in Ukrainian].
- Tarnavskiy, M. (2004). *Mizh rozumom ta irratsionalnistiu: proza Valeriana Pidmohylnoho [Between mind and irrationalism: Valerian Pidmohylnyi's prose]*. Kyiv: Pulsary [in Ukrainian].

- Ukrainska intelihentsiia i vlada. Zvedennia sekretneho viddilu DPU USRR 1927–1929 rr.* (2012) [*Ukrainian intelligency and the Authority*]. Danylenko, V. (Upor.). Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
- Chaplenko, V. (1978). Dvoie v odnii kimnati [Two in a room]. In: Chaplenko, V. *Blyzke y daleke ta inshi tvory* [*Close and Far and other creations*] (pp. 60–69). Niu-York [in Ukrainian].
- Shevchuk, V.O. (1989). U sviti prozy Valeriana Pidmohylnoho [In the Valerian Pidmohylnyi's prose world]. In: Pidmohylnyi, V. *Misto: Roman, opovidannia* [*The City: The Novel. Short stories*] (pp. 3–13). Movchan, R., & Shevchuk, V. (Upor.). Kyiv: Molod [in Ukrainian].
- Sherekh, Yu. V. (1964). Liudyna i liudy («Misto» Valeriiana Pidmohylnoho) [A Person and People («The City» by Valerian Pidmohylnyi)]. In: Sherekh, Yu. *Ne dlia ditei: Lit-nokrytychni statti i esei* [*Not for children: literary and critic papers and essays*] (pp. 83–96). Niu-York: Proloh [in Ukrainian].
- Shlenskyi, D. (2015). Andreevskiy spusk: Zhizn ulitsy [*Andreyevskiy's descent: Street's life*]. Lviv: Tsentru Yevropy [in Russian].
- Shliakhy rozvytku sushchasnoi literatury (1925) [The ways of modern literature development]. Dysput 24 travnia 1925 r. Kyiv: Knyhospilka [in Ukrainian].
- Yavornytskyi, D. I. (1990). Kharakterystyka zaporozhskoho kozaka. In: Yavornytskyi, D.I. *Istoriia zaporozkykh kozakiv* [*The History of Zaporozhia cozacs*] (Vol. 1) (pp. 233–240). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

Резюме

Постановка проблеми. Про творчість Валер'яна Підмогильного в новітні часи з'явилось чимало ґрунтовних досліджень. Однак його прозові тексти не прочитано як власне київські, пов'язані з життям автора в історичній столиці України. У такому ракурсі вони потребують новіших прочитань, його біографія київського періоду – уточнень, виправлень і доповнень, незавершені твори – уведення їх у контекст творчості прозаїка як частини літературного процесу 1920–1930-х років. Київський текст від давніх часів створювало чимало різних письменників, пов'язаних із цим «вічним містом». У кожного були свої «стосунки» з ним, що знайшло відображення у творах, зокрема й доля В. Підмогильного поєднана з Києвом. Комплекс історичних, біографічних, літературознавчих, психологічних складових утворюють виразний змістовий концепт, об'єднувальний для його творів, який можна назвати київським текстом чи київським романом Валер'яна Підмогильного. Як і запропоноване О. Мандельштамом жанрове поняття роману, він включає в себе «біографію людини» як долю, пов'язану з особистісним началом, саморозвитком, «самопізнанням», «світом соціальних явищ».

Мета статті полягає у врахуванні й дослідженні цього змістового концепту; розгляді й уведенні в тодішній літературний контекст незавершених творів В. Підмогильного, з'ясуванні київської передісторії «Івана Босого», образного відтворення в його «великій прозі» через долю української людини міста Києва як модерної історичної столиці.

Методи дослідження. Стаття має джерелознавче й інтерпретаційне спрямування. Використано біографічний, культурологічний, історико-літературний, порівняльний методи. Контекстуальний розгляд пов'язано з історією України 1920–1930 років, тодішнім літературним процесом. Критико-аналітичний підхід увиразнює концепт київського роману митця.

Основні результати дослідження. Його проведено із залученням архівних джерел, раритетних видань. Із містом Києвом пов'язані визначальні події в особистому житті В. Підмогильного, його розвиток і ствердження як українського модерніста. Тут створювалися й були вперше надруковані його романи. Тут він проявився як інтелектуал, ерудит, перекладач французької класики, організатор і натхненник попутницьких угруповань «Ланка»-МАРС. Тут мав однодумців

і найщиріших друзів, народився його син. Звідси повернув його шлях на Голгофу. Потрапивши до Києва з південної провінції, В. Підмогильний із запалом неофіта вивчає його топоніміку, локальну історію як історію всієї України, що допомагає розуміти сучасність. У його свідомості Київ, за Ю. Лотманом, «концентричне» («вічне місто»), яке він сприймає як людина приїжджця; у художньому переломленні – реальне сучасне місто, де живе пам'ять про минуле, але яке виявляє модерну «ексцентричність», наближене до звичайної людини 1920-х і позначене тодішніми цивілізаційними тенденціями.

Уточнено, доповнено й проаналізовано найважливіші події з життя і творчості В. Підмогильного в контексті літературно-мистецької атмосфери Києва 1920-х років. Досліджено історію незакінчених київських творів («Аскольдова могила», повість «Дніпро»), оригінальну передісторію «Івана Босого» як частину історії України. Виявлено, що романи «Місто», «Невеличка драма», «Повість без назви...» пов'язані між собою подібними героями, суб'єктивними тенденціями, автобіографізмом, топосом Києва.

Висновки і перспективи. Київ у творчому житті В. Підмогильного виконував доленосну роль. У розглянутих київських творах він посідає одне з основних місць. Кожним із цих творів доповнюється, увиразнюється такий концепт, як авторський київський текст. У київському романі Валер'яна Підмогильного два головні герої: автор і Київ, бо все, що і як він писав про це місто, пов'язане з ним особисто, його життям і творчістю тут. А в українській літературі 1920-х років завдяки його творам з'являється модерна міська проза європейського рівня, яка надалі потребує глибшого контекстуального й історичного розгляду, як і новими матеріалами, деталями може доповнитися київський роман В. Підмогильного.

Ключові слова: роман як текст, В. Підмогильний, історія і сучасність, автор і герой, концентричність, ексцентричність.

Raisa Movchan

THE KYIV NOVEL OF VALERIAN PIDMOHYLNYI

Abstract

Background. There is a lot of thorough research about the work of Valerian Pidmohylnyi in modern times. However, his prose texts have not been read as actually Kyiv, connected with the author's life in the historical capital of Ukraine. In this perspective, they need newer readings, his biography of the Kiev period needs clarifications, corrections and additions. The complex of historical, biographical, literary, psychological components forms a clear semantic concept, uniting his works that can be called the Kyiv text or the Kyiv novel of Valerian Pidmohylnyi.

Purpose. The study aims at taking into consideration and introduction of the unfinished works of V. Pidmohylnyi into the then literary context, clarification of the Kyiv background of «Ivan Bosyi», figurative reproduction in his «great prose» through the fate of the Ukrainian man of Kyiv as a modern historical capital.

Methods. The article has a source study and interpretive direction. Biographical, culturological, historical-literary, comparative methods are used. The contextual consideration is connected with the history of Ukraine in the 1920s and 1930s, the literary process of that time. The critical-analytical approach emphasizes the concept of the writer's Kyiv novel.

Results. The author clarified, supplemented and analysed the most important events in the life and work of V. Pidmohylnyi in the context of the literary and artistic atmosphere of Kyiv in the 1920s. The study showed that in the writer's consciousness Kyiv was perceived as both concentric and eccentric, where memory of the past lived together with civilizational tendencies of that time. The history of the unfinished Kyiv works («Askold's Grave», the novel «Dnipro»), the original background of «Ivan Bosyi» as part of the history of Ukraine were studied. The research has revealed that the novels «City», «A Little Touch of Drama», «Untitled Novel» are interconnected.

Discussion. The conducted research shows that Kyiv plays a crucial role in the creative life of V. Pidmohylnyi. Each of these works complements and emphasizes such a concept as the author's Kyiv text. Owing to the works of V. Pidmohylnyi, modern urban prose of the European level appeared in the Ukrainian literature of the 1920s. The study demonstrated a need further contextual and historical consideration, as well as new materials and details that could complement the Kyiv novel of V. Pidmohylnyi.

Keywords: novel as text, V. Pidmohylnyi, history and modernity, author and hero, concentricity, eccentricity.